

3. Каюк Д.Г. Формування катеринославського та херсонського дворянства в 60-ті рр. XVIII – на початку XIX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01/ Каюк Дмитро Григорович. – Дніпропетровськ, 2002. – 243 с.
4. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України (далі *ІР НБУ*), ф. 42. Полонська-Василенко Н.Д. (1869–1941 рр.), спр. 276. Подборка копій документів о розвитку поміщицького господарства и промисленности в 1780–1800 гг. в Новороссии, ч. II. – 223 арк.
5. Шевченко Г.Н. Формирование черноморского дворянства в конце XVIII – начале XIX вв. / Галина Николаевна Шевченко // Проблемы истории СССР. – Вып. VI. – М. : Изд-во МГУ, 1977. – С. 77–87.
6. Державний архів Одеської області (далі *ДАОО*), ф.1. Канцелярія Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора по Херсонській губернії (1803–1823 рр.), оп. 220, спр. 1. О раздаче в Новороссийском крае земель (за 1804 р.), ч. II. – 606 арк.
7. Російський державний історичний архів (м. Санкт-Петербург) (далі *РДІА*), ф.1343. Департамент герольдії сената. Дела департамента и канцелярии герольдмейстерства (1784–1918 гг.), оп. 51, спр. 998. Родословная дворянская книга Таврической губернии. – 40 арк.
8. Бачинський А.Д. Джерело для вивчення історії народної колонізації Буджацького степу і пониззя Дунаю в кінці XVIII – на початку XIX століття / А. Д. Бачинський // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – 1963. – № 4. – С. 72–74.
9. Бачинська О. Українське населення Придунайських земель XVIII – початок XX ст. (заселення й економічне освоєння): Монографія / Олена Бачинська. – Одеса: Астропринт, 2002. – 328 с.
10. Алфавитный список дворянских родов Бессарабской губернии, внесенных в дворянскую родословную книгу по 1-е января 1901 года. – Кишинев : Паровая типо-литография Ф.П. Кашерского, 1901. – 30 с.
11. Карнович Е.П. Родовые прозвания и титулы и слияние иноземцев с русскими. – (РЕПРИНТ) // Евгений Петрович Карнович. – СПб. : Изд. А.С. Суворина, 1886. – 244 с. – М. : БИМПА, 1991. – 250 с.

УДК 94(477.74):329.7”1918”

ОДЕСЬКА РАДЯНСЬКА РЕСПУБЛІКА: ВІД УЗУРПАЦІЇ ВЛАДИ ДО ЇЇ КРАХУ

О. Г. ШИШКО,

канд. іст. наук., доц.,

Одеська державна академія холоду

(Україна)

Новітня історія Одеси була позначена цілою низкою недемократичних виборів, які, в свою чергу, призвели до загострення суспільної ситуації в місті. Останні місцеві вибори, на жаль, не стали винятком, громадськість Одеси стала свідком і учасником брутальних виборчих перегонів і заручником невиконання завищених передвиборчих обіцянок. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання дослідження тих періодів в історії Одеси, які також були позначені драматизмом владних перетрубацій. Одним із таких періодів є час революційних змін січня-березня 1918 р.

На початку 1918 р. в Одесі, як і на всіх теренах колишньої Російської імперії, гостро постало питання влади. На той час у місті склалося багатовладдя. Існували такі органи влади: Міська дума і міська управа, обрані

та сформовані у серпні 1917 р.; ЦВК Румчороду; Одеська Рада робітничих депутатів, Одеська Рада військових депутатів, “Комітет-10”, “Комітет-15” та ін. Українська громада міста гуртувалася навколо Українського керівничого комітету та Одеської Української Військової Ради. У місті діяли також єврейські, молдавські, польські організації тощо.

Ще протягом грудня 1917 р. значного поширення у місті набула ідея проголошення Одеси вільним містом у складі УНР. З метою втілення цієї ідеї в життя делегація від об'єднаних президій Рад зустрілася в Києві з В. Винниченком й отримала його принципову згоду на реалізацію цього проекту. 3 січня 1918 р. В. Винниченко надіслав телеграму комісару Центральної Ради в Одесі В. Поплавку, у якій повідомляв його, що Генеральний Секретаріат погоджується на формування колегіального комісаріату як “повносильної громадської влади Одеси” [1]. Такий орган почав формуватися під назвою “Комітет-10” і мав складатися з представників Рад Одеси, комісарів Центральної Ради в Одесі, представників Міської думи за згодою.

Проте в цей час в Україні з'явився ще один центр влади в особі Народного секретаріату в Харкові, який, по суті, став маріонеткою РНК з Петрограду. Відповідно, ті політичні сили, які орієнтувалися на ці центри влади, створили свій орган влади – “Комітет-15”. Відправною точкою тут стала конференція всіх заводських комітетів міста, яка відбулася 4-5 січня 1918 р. на заводі РТПіТ і на якій було прийнято рішення про перехід всієї влади в Одесі до Рад, як єдиної запоруки ліквідації безробіття і подолання продовольчої, паливної та грошової кризи. Для координації дій було обрано Тимчасовий революційний робітничий комітет (ТРК), на який і було покладено місію втілення задуманого в життя. На конференції в особі голови ЦВК Румчороду більшовика В. Юдовського було визначено й ворога, яким було названо Центральну Раду, вести боротьбу проти якої означало вести боротьбу проти контрреволюційної буржуазії. Показовою була позиція П. Заславського, який від імені більшовиків привітав перші збори робітників, які, як він наголосив, самостійно поставили питання про владу. При цьому він заявив, що партія більшовиків ніколи не прагнула захопити владу для себе, вона цього домагалась лише для Рад. Але ці ж Ради співпрацювали у “Комітеті-10”, відповідно, постало питання про те, щоб просити Виконавчі комітети цих Рад призначити протягом двох днів пленарне засідання всіх Рад, щоби з'ясувати їх ставлення до цих подій [2].

Проте 6 січня відбулось лише засідання Виконавчого комітету Ради робітничих депутатів. На ньому, зокрема, І. Орлов, який очолював делегацію до Києва, заявив, що якраз утворення “Комітету-10” з представників Рад, комісарів Центральної Ради та Міської думи і є новою формою завоювання Радами влади на місцях, коли відбувається не насильницьке й ризиковане захоплення влади Радами, а її організація шляхом залучення Радами правої частини демократії, яка має творчі сили та більшість у Міській думі. “При організації влади в Одесі не можна у всьому копіювати досвід Пітера, який являє собою суто пролетарський центр, в Одесі зовсім інші умови. Влада в Одесі повинна бути не більшовицька, а радянська!”, – підсумував оратор [3].

На голосування було поставлено резолюцію, яку запропонував Д. Гур'єв і

яку підтримали 34 особи, проти голосувало – 10, утрималось – 8. У документі наголошувалось на необхідності й далі продовжувати роботу щодо налагодження роботи “Комітету-10”. Навпаки, на засіданні “Комітету-15” було прийнято резолюцію, яка вимагала припинення повноважень цього Виконавчого комітету як такого, що не відповідає настроям робітничих мас.

У цьому змаганні двох комітетів, а по суті, двох моделей організації влади у місті, врешті-решт перемога виявилась на боці “Комітету-15”. Більшовицька пропаганда зробила свою справу, не тільки робітництво Одеси, а й усе більше солдатів, матросів, селян почало їх підтримувати. Свідченням цього є численні резолюції, які приймалися у ті дні. Так, 4 січня козаки Кольцівського та Максимівського кулеметних батальйонів ухвалили резолюцію, в якій, зокрема, говорилось, що “ми представники і бойові захисники трудового селянства і робітників ... будемо до останньої краплі крові захищати тільки трудовий народ, виразником думки якого вважаємо РНК і чинну Народну Українську Раду, яка знаходиться в м. Харкові” [2]. 8 січня до них приєдналися військові моряки і вільнонайманці кораблів, що стояли на одеському рейді: “Ростислав”, “Алмаз”, “Синоп”, “Пам’ять Меркурія” та інших. Того ж дня робітники Одеських головних залізничних майстерень у кількості 4,5 тис. осіб також ухвалили подібне рішення. А напередодні 7 січня відбулись загальні збори жителів села Дальник, які також підтримали РНК та, відповідно, відмовили у довірі Центральній Раді, “тому що вона буржуазна і захищає лише інтереси капіталістів”. Пасажі про “буржуазність” Центральної Ради містили й вказані вище резолюції. З цього приводу варто навести цитату зі статті В. Винниченка, яку він написав саме в ці дні: “А чого хочуть наші бідні, нещасні, задурені большевицьким гвалтом хохлики. Чом вони не поспитають у свого народу, у своєї матері України, що то за Рада? Чого вона хоче, чим боліє, до чого тягнеться всею душею? Нехай прийдуть, нехай грізно, нехай з болем гукнуть їй: а ну давай сюди панів-буржуїв та генералів, що засідають у тебе. І побачать тоді синки-базарники, що дурили їх большевицькі молодці, що оббрехали вони мужицьку й робочу Україну, що не може поневолена, ограбована царем та панами невольниця на світанку своєї волі кликати на раду тих самих панів і генералів, що мордували, ганьбили й нищили її. І соромно стане синкам-базарникам, як вийдуть на їхній грізний крик із Ради замість буржуїв їхні брати селяни та робітники, і може, обіллється серце їм гнівом на істинно-руських молодців, що так дурили їх” [4].

І хоч у багатьох свідомість була затьмарена більшовицькою пропагандою, проте й сподівання більшовиків на мирне захоплення влади не справдилося. В Одесі були розквартировані численні гайдамацькі формування, які підтримували Центральну Раду. Більше того, 2 січня 1918 р. до Виконавчого комітету Одеської Ради військових депутатів було обрано виключно представників українських есдеків і есерів [5, с.9]. На цьому ж засіданні Ради було ухвалено рішення про відмову надіслати своїх делегатів на III-й Всеросійський з’їзд Рад, з тою мотивацією, що цей захід проводить іноземна держава. Відповідно, було прийнято резолюцію про незалежність України [2]. Але тривожним сигналом для українських сил стала відмова всіх матросів, у

тому числі й українців, брати участь у цьому засіданні.

Отже, підтримка значної частини робітництва, солдатів і матросів укупі з селянами й спонукала більшовиків до захоплення влади, яке відбулося у ніч з 13 на 14 січня. Проте вже в той самий день, 14 січня, командування українських куренів висунуло ультиматум ТРК, а 15 січня розпочало активні бойові дії, які тривали три дні і хід яких досить повно відображено в літературі. Врешті-решт, цілий ряд чинників, які також знайшли своє відображення в дослідженнях, присвячених цим подіям, призвели до укладення перемир'я і виведення гайдамацьких військ із міста. Хоча в той же час ще у ніч з 18 на 19 січня на 5-й і 6-й станціях Великого фонтану було виявлено прибулі на допомогу гайдамакам українські ешелони, серед яких були також артилеристи (на цьому газетне повідомлення обривається, далі текст хтось вирізав) [6].

18 (31) січня 1918 р. одеські газети повідомили про перемогу Радянської влади в Одесі. Зокрема, “Известия Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота” на першій шпальті надрукували дві відозви, в яких пафосно проголошувалась нова ера в історії міста. Зокрема, у відозві “Радянська влада перемогла!” звертають на себе увагу два пункти, у першому з яких зазначалось, що “це перемога революції над контрреволюцією, це нова гарантія братам українцям у тому, що їх право на національне самовизначення буде захищатися неодмінно і революційно до кінця”. А у другому стверджувалось, що тепер братські загони українських і неукраїнських робітників і солдатських мас згуртованими рядами разом із пролетаріатом усього світу будуть боротися за міжнародну революцію. Відповідно, ця відозва завершувалась гаслом: “Хай живе міжнародна революція!” [7].

Та найперше, що передбачає зміна влади – це формування нових органів влади. Тому вже увечері 17 січня відбулось засідання об'єднаних президій Рад з питання щодо організації влади. На цьому засіданні було затверджено перелік комісаріатів та обрано тимчасових комісарів: фінансів – Л. Рузера, продовольства – В. Мілана, праці – П. Старостіна, друку – А. Жвіфа (Макара) [7]. Комісаром міста було призначено анархіста Д. Гур'єва [8].

25 січня 1918 р. було проведено перевибори Виконавчого комітету Ради робітничих депутатів, до якого увійшли 36 більшовиків, 10 лівих есерів, 9 “лівих” меншовиків і бундівців, 5 анархістів. Президія Виконкому складалась з 6-ти більшовиків, 3-х лівих есерів, одного анархіста. Головою Президії було обрано більшовика А. Воронського. 29 січня 1918 р. на об'єднаному засіданні Ради робітничих депутатів та Румчороду було сформовано виконавчу владу – Раду Народних Комісарів (РНК) на чолі з більшовиком В. Юдовським (у лютому його змінив П. Старостін). Крім уже вказаних комісаріатів було створено нові: торгівлі (В. Орлов), юстиції (О. Хмельницький), зв'язку (Г. Ачканов), освіти (А. Зифельдт), морських сил (П. Кондратенко). Головою Революційного трибуналу став анархіст В. Белий [9, с. 73-74].

1927 р. до десятої річниці революційних подій було опубліковано збірку статей і спогадів “Октябрь на Одещине”. В ній, зокрема, члени Одеського РНК ділилися своїми спогадами та давали свою оцінку подіям січня-березня 1918 р. [10]. Так, у голови РНК В. Юдовського збереглися “надзвичайно скупі і бляклі

спогади” про події того часу. У нього, як очільника цього органу влади, склалося враження, що, як такого, уряду в Одесі на той час узагалі не існувало. Він це пояснював тим, що кожний з утворених комісаріатів працював на свій власний страх і ризик. Спільні засідання РНК проводились дуже рідко, і ці випадкові збори, на його думку, не можна розглядати як “функціонування об’єднаного, організованого і сильного уряду” [11, с. 138]. Сам В. Юдовський “сидів у Президії і займався поточними справами, ніким не керуючи, та й навряд хто потребував керівництва, й навряд якесь керівництво на той час узагалі було можливим” [11, с. 141].

Але ж фінансова, продовольча кризи, проблема безробіття нікуди не поділися. Владу якраз і було захоплено, щоб ці питання вирішити. Як відбувалося подолання фінансової кризи, розповів у своїх спогадах комісар фінансів Л. Рузер. Отже, фінансова політика РНК полягала в тому, що накладалися контрибуції, зламувались сейфи й арештовувались поточні рахунки. Л. Рузер такі дії пояснював тим, що нова влада потребувала грошей, а їх не було. Тому довелось піти на певну співпрацю з приватними банками, що дозволило грошам обертатися, “хоч і з горем пополам”. Але цього виявилось недостатньо, тому довелось “акуратно” зламувати сейфи [12, с. 147]. Але й це не врятувало ситуацію, тому, як згадував В. Юдовський, “Рузер декілька разів прибігав до нас, хапався за голову й вказував на те, що становище утворилось зовсім неможливе й безнадійне” [11, с. 143]. Справа дійшла до того, що одного разу Л. Рузера ледве не відлупцювали 50 робітників, які “думали, що як тільки ми прийдемо до влади, то негайно настане благодать на землі і в них будуть молочні ріки й кисельні береги” [12, с. 148].

Що стосується контрибуцій, то їх було віддано на відкуп Раді безробітних, яку очолював анархіст Рит. З цією Радою у РНК склалися досить складні стосунки. Справа в тому, що в місті нараховувалось близько 20 тис. безробітних, які не хотіли нічого робити, відмовлялися від запропонованої їм роботи, а займалися тим, що “захоплювали гроші й кімнати”. Вихід із цієї ситуації влада вбачала в тому, щоб змусити профспілки провести перереєстрацію безробітних, після чого не одесити мали бути вислані, а тих, хто залишиться, пропонувалось змусити працювати, запровадивши трудову повинність. Такий підхід викликав спротив серед лідерів безробітних [13]. Отже, й декларована обіцянка вирішити проблему безробіття виявилася для нової влади нездійсненною. Звичайно, у нової влади були свої пояснення такого катастрофічного стану справ. Провальна внутрішня політика пояснювалась ними зовнішньою загрозою з боку Румунії, яка на початку січня 1918 р. розпочала окупацію Бессарабії і становила загрозу й Одесі. І тут з’ясувалося, що одеський пролетаріат не те що виявився не готовим проливати кров за світову революцію, про що пафосно заявлялось у відозві від 18 січня, а й виявив небажання захищати Бессарабію й саму Одесу. Одеському РНК так і не вдалось організувати більш-менш боєздатні військові сили для оборони Одеси [11, с. 139]. Що стосується військ Одеської залоги, то після оголошення новою владою наказу про демобілізацію, з армії почалась повальна втеча. Хоч через декілька годин влада схаменулась і скасувала цей наказ, але було вже пізно [14, с. 154].

Для допомоги Одесі в організації її ж оборони з Петрограда прибув Х. Раковський із повноваженнями організувати Верховну автономну колегію з російсько-румунських справ. До складу цієї колегії увійшли: власне Х. Раковський, матрос А. Железняков і В. Юдовський як голова Румчорду [11, с. 140]. Але й цей орган не спромігся на якийсь конкретний результат, тому тим же Петроградом до Одеси було надіслано М. Муравйова, який з'явився у місті “осяяний славою переможного наступу на Україну” і прибуття якого стало “великим ударом навіть по тому жалюгідному будівництву, яке ми тоді проводили” [11, с.141].

М. Муравйов прибув не сам, а на чолі червоногвардійських загонів, у яких на той час був “момент максимального розкладу, а ідеологом цих розкладених загонів був сам М. Муравйов” [11, с. 142]. Цей розлад, вірогідно, був спричинений тим терором, який він влаштував у Києві [15, с. 128-129], про що й повідомив одеську публіку, заявивши, що він у Києві розстріляв “усіх офіцерів і генералів” [16]. Проте й влада Одеси перебувала на межі банкрутства. На момент прибуття М. Муравйова до Одеси “більшовики впливу на маси не мали” [11, с.143], тому не придумали нічого кращого, як передати владу від одного банкрута до іншого, тобто до того ж Муравйова, який зразу ж почав вимагати для себе диктаторських повноважень. Але цей акт відчаю нічого не змінив, тому що диктатура Муравйова “нічого собою не являла, як нічого собою не являв і Муравйов” [11, с.143].

Таким чином, узурпація влади більшовиками та їх сателітами в Одесі на початку 1918 р. продемонструвала, що такий шлях є завжди згубним для суспільства, він призводить не до вирішення нагальних питань, а до їх загострення, що рано чи пізно призводить до краху й самої влади.

Література:

1. Робітничая газета. – 1918. – 4 січня.
2. Известия Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота. – 1918. – 6 (19) января.
3. Там само. – 9 (22) января.
4. Винниченко В. К. Истинно-русские большевики и синки Украины // Робітничая газета. – 1918. – 4 січня.
5. Україна: хроніка ХХ ст. Рік 1918 / С. В. Кульчицький, О. Ф. Андросук, О. Г. Бажан, Г. Б. Басара, Н. П. Барановська; Ред.: В. А. Смолій; Ін-т історії України НАН України. – Довідк. вид. – К., 2005. – 402 с.
6. Известия Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота» – 1918. – 20 января (2 февраля).
7. Там само. – 18 (31) января.
8. Там само. – 19 января (1 февраля).
9. Файтельберг-Бланк В., Савченко В. Одесса в эпоху войн и революций. 1914-1920. Очерки. – Одесса: Изд-во «Optimum», 2008. – 336 с.
10. Октябрь на Одещине. Сборник статей и воспоминаний к 10-летию Октября. – Одесса, 1927. – 492 с.
11. Юдовский В. Деятельность Одесского Совнаркома // Октябрь на Одещине. – С. 138-145.
12. Рузер Л. Комиссариат финансов // Октябрь на Одещине. – С. 146-149.
13. Известия Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота. – 1918. – 23 (10) февраля.

14. Черкунов. Военный штаб // Октябрь на Одешине. – С. 153-155.
15. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ ст. Історичні нариси / Д. В. Архієрейський, О. Г. Бажан, Т. В. Бикова та ін. Відповід. ред. В. А. Смолій. – К.: Наук. думка, 2002. – 952 с.
16. Известия Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота. – 1918. – 21 (8) февраля.

УДК 629.73 (091)(477)(043.2)

МИКОЛАЇВСЬКІ АВІАТОРИ У БОРОТЬБІ ЗА ВІДБУДОВУ ПІСЛЯВОЄННОГО КРАЮ

О.А. ЮРЧЕНКО,

канд. іст. наук, доц.,

Національний авіаційний університет

(Україна)

Миколаїв... Чудове квітуче місто, що розташувалося на берегах Інгулу та Південного Бугу. Засноване у ХVІІІ ст. за наказом князя Г. Потьомкіна та назване на честь перемоги у 1788 р. російських військ над турками біля м. Очаків у день святого Миколая – покровителя моряків, флотське та корабельне місто має свою незабутню історію. Миколаєву довелось стати містом-верф'ю, колискою Чорноморського флоту, одним із центрів кораблебудування й оборонної промисловості Росії, а згодом – і Радянського Союзу. Багато буремних років пережив Миколаїв.

У жовтневі дні 1917 року це місто називали “Червоним Пітером України”. Перша світова війна, революції, кровопролитна громадянська... 1920 року тут утвердилась Радянська влада. В роки Другої світової війни Миколаїв майже три роки був окупований гітлерівськими загарбниками. Та нарешті прийшло звільнення...

Необхідно було налагоджувати мирне життя у південному краї. Зробити це великою мірою допомогли місту українські авіатори. Цивільна авіація України починає свій бурхливий розвиток у 20-30 роки ХХ ст. Для координації зусиль зі створення пасажирського та транспортного повітряного флоту Рада Праці і Оборони СРСР ще 9 лютого 1923 р. створила Раду з цивільної авіації. А 12 березня 1923 р. у Харкові створюється Товариство Авіації та Повітроплавання України та Криму. У квітні 1923 р. було створене акціонерне товариство “Укрповітрошлях”. На порядок денний було поставлено завдання будівництва в Україні аеродромів та відкриття перших пасажирських авіаліній. Вже 25 травня 1923 р. почалися перші регулярні рейси на лініях Харків–Полтава–Київ та Харків–Кіровоград–Одеса загальною протяжністю 1090 км. У період з 1930 р. і до початку Другої світової війни в Україні йшов процес створення та розвитку матеріально-технічної бази цивільної авіації. Результатом цієї роботи стала діяльність у передвоєнні роки більше 30 українських аеропортів. Важливе значення для здійснення авіаперевезень на півдні України мало будівництво аеродромів у більшості великих міст цього регіону, зокрема й у Миколаєві.

Перший аеропорт у Миколаєві разом з аероклубом знаходився на околиці сучасного міста, біля станції Водопой. Колектив аеропорту був невеликий,